

## ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Н. І. Гончаренко,

кандидат економічних наук, доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Я. Склярєнко,

аспірант

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

n.i.goncharenko@karazin.ua

Дана стаття присвячена дослідженню теоретико-методологічних основ формування туристичної політики Європейського Союзу. Систематизовано теоретичні підходи щодо визначення дефініції «туристична політика» із запропонованим авторським тлумаченням поняття «туристична політика держави». Узагальнено цілі та основні напрями туристичної політики країн ЄС та охарактеризовано інституційний апарат регулювання реалізації туристичної політики в країнах ЄС. Проаналізовано передумови сталого розвитку туристичної галузі в країнах Європейського Союзу в умовах глобалізаційних викликів світового господарства. Сформульовано зміст основних етапів процесу розробки туристичної політики окремого регіону у рамках ЄС.

**Ключові слова:** туристична політика, туристична індустрія, суб'єкти туристичного ринку, міжнародний туризм, глобальний ринок туристичних послуг.

### ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Данная статья посвящена исследованию теоретико-методологических основ формирования туристической политики Европейского Союза. Систематизированы теоретические подходы к определению дефиниции «туристическая политика» с предложением авторского толкования понятия «туристическая политика государства». Обобщены цели и основные направления туристической политики стран ЕС, охарактеризован институциональный аппарат регулирования реализации туристической политики в странах ЕС. Проанализированы предпосылки устойчивого развития туристической отрасли в странах Европейского Союза в условиях глобализационных вызовов мирового хозяйства. Сформулировано содержание основных этапов процесса разработки туристической политики отдельного региона в рамках ЕС.

**Ключевые слова:** туристическая политика, туристическая индустрия, субъекты туристического рынка, международный туризм, глобальный рынок туристических услуг.

### THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE EUROPEAN UNION TOURISM POLICY RESEARCH

This article analyses the theoretical and methodological foundations of tourism policy of the European Union. The authors systematize theoretical approaches to determine the definition of «tourism policy», propose an interpretation of term «tourism policy of the state». Overview objectives and main directions of tourism policy of the EU and described the institutional apparatus of the regulation implementing tourism policy in the EU. The article analyses preconditions for sustainable tourism development in the European Union under the conditions of globalization challenges of the world economy. The authors formulate content of the main stages of the development of tourism policy in a region within the EU.

**Keywords:** tourism policy, tourism industry, travel agents market, international tourism, the global tourism market.

Туризм виступає ефективним засобом економічного та соціального розвитку і спроможний забезпечити значні вигоди для регіону. Ці головні вигоди включають загальне зростання економічного рівня розвитку регіону, підняття його престижу, збільшення зайнятості та доходів населення, надходження твердої іноземної валюти, надходження від фіскальних джерел, додаткових комерційних агентств, інфраструктури та об'єктів сфери обслуговування, створених для стимулювання розвитку туризму.

Провідний внесок у дослідження туристичного ринку внесли вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як Л. Александрова, О. Арнольдов, М. Аріарський, О. Бейдик, М. Біржаков, Дж. Боуен, Р. Браймер, О. Вишневська, А. Голіков, Ч. Гольднер, Г. Долженко,

А. Дурович, І. Енджейчик, М. Кабушкін, В. Карп, В. Квартальний, Т. Кисельов, Ф. Котлер, О. Любіцева, Дж. Майкенз, Р. Макінтош, Н. Мешко, М. Монтанер, В. Новаторова, Р. Нугманов, Г. Папірян, А. Парфінєнко, Дж. Рітчі, В. Сеніна, В. Сідоров, Е. Соколов, Ю. Стрельцов, Т. Ткаченко, Дж. Уокер, Г. Харріс, А. Чудновський, А. Якимович та ін. Проте в більшості випадків при дослідженні питань формування та розвитку туристичної галузі увага дослідників зосереджується на аналізі тільки окремих аспектів цього складного явища, не охоплює в повній мірі усього цілісного комплексу проблем формування туристичної політики держави та ринку туристських послуг у цілому.

Туристична політика — це система норм, правил та методів, які пристосовуються парламентами, уря-

дами, державними та приватними організаціями, асоціаціями та установами, з метою регулювання та координації останньої, створення сприятливих умов для її розвитку [1, с. 14].

Основними механізмами туристичної політики будь-якої держави є:

- державне регулювання туристичної діяльності;
- розробка концепції перспективного розвитку туризму;
- розробка та впровадження цільових програм розвитку туризму на різних рівнях;
- визначення завдань та розробка заходів для досягнення поставленої мети.

Дефініція «туристична політика» не має чіткого трактування, але достатньо широко використовується в науковій літературі. Одне зі спеціальних визначень даної дефініції належить вченому Герасименко В.Г., який під туристичною політикою розуміє «систему методів, впливу та заходів соціально-економічного, правового, зовнішньополітичного, культурного та іншого характеру, яка здійснюється парламентами, урядами, державними та приватними організаціями, асоціаціями та установами, які відповідають за туристичну діяльність з метою регулювання та координації туристичної галузі, створення для подальшого розвитку туризму» [2, с. 39].

Хоча визначення дефініції «туристична політика» за Герасименко В.Г. та Горбильовою З.М. мають деяку схожість, але ж вони не в повній мірі відображають активний цілеспрямований, усвідомлений характер туристичної політики, а також формують недостатньо чітке уявлення про її цільові установки.

У своїй роботі Балабанов І.Т. визначає туристичну політику, як «діяльність держави по розвитку туристичної індустрії та суб'єктів туристичного ринку (туроператорів та турагентів), удосконаленню форм туристичного обслуговування громадян та укріплення на їх основі свого політичного, економічного та соціального потенціалу» [3, с. 40]. Але ж в цьому визначенні недостатньо чітко відображено об'єкт туристичної політики, а також відсутній акцент на значенні недержавного сектору в її здійсненні.

Крім зазначених зауважень щодо представлених визначень, на нашу думку, в них недостатньо повно розкрито ієрархічність туристичної політики. Так, український вчений Голіков А.П. у своїй роботі [4, с. 153] відзначає, що «туризм, як найпотужніший сектор світової економіки об'єднує різні види людської діяльності, направлені на обслуговування як міжнародного (виїзного та в'їзного) туризму, так і подорожування громадян всередині країн їх проживання (внутрішній туризм)». На нашу думку, в формулюванні дефініції «туристична політика» потрібно враховувати ще один важливий аспект, що стосується розуміння формування туристичної політики як системи. Так, у своїй роботі автор Любіцева О.О. зазначила, що «... в географії туризму склалась ресурсна парадигма, згідно якої зазначався предмет

ресурсів (перш за все природно-рекреаційних), як визначального чинника розвитку туризму на певній території. Характер цих ресурсів, їх поєднання з культурно-історичним та інфраструктурним забезпеченням території визначають рівень та масштаби територіальної рекреаційної системи, її спеціалізацією» [6]. Таким чином, проведений семантичний аналіз дефініції «туристична політика» та узагальнення теоретичних підходів дали можливість запропонувати авторське визначення поняття «туристична політика держави», під яким, на нашу думку, слід розуміти системну цілеспрямовану діяльність державних, суспільних та приватних структур, яка здійснюється на міжнародному, національному та регіональному рівнях та охоплює розробку і реалізацію методів, механізмів та інструментів впливу правового, економічного, соціального та культурного характеру з метою забезпечення стійкого ефективного розвитку туристичних комплексів, задоволення внутрішнього та зовнішнього попиту на туристичні послуги і товари при постійному зростанні наявного туристичного потенціалу, відповідного сучасним глобальним викликам.

Авторське визначення акцентує увагу на тому, що туристична політика здійснюється на кількох ієрархічних рівнях, що мають свої особливості. Виділяються наступні рівні формування та реалізації туристичної політики: глобальний (міжнародний), національний, регіональний (локальний), а також рівень окремого туристичного підприємства [7].

Керування туристичною політикою на глобальному (міжнародному) рівні здійснюється Міжнародною туристичною організацією (МТО), яка є міждержавною організацією, створеною у 1975 році під егідою ООН та є спадкоємицею Міжнародного союзу офіційних туристичних організацій, має на меті координацію окремих дій світового співтовариства для подальшого розвитку туризму.

Особливістю національної туристичної політики є те, що її формування та реалізація здійснюється на державному рівні через систему норм, методів та напрямів впливу держави на функціонування усієї туристичної сфери для досягнення конкретних цілей збереження та розвитку соціально-економічного комплексу країни. Як правило, основними напрямками національної туристичної політики країн світу є:

- захист прав осіб, які подорожують;
- захист інтересів національних виробників туристичних продуктів;
- всебічна підтримка внутрішнього та в'їзного туризму, яка проявляється у формі прямих інвестицій у формуванні туристичної інфраструктури, наукового та рекламно-інформаційного забезпечення просування національного турпродукту на зовнішній ринок, податкових та митних пільг, які стимулюють приплив інвестицій.

Регіональна (локальна) туристична політика здійснюється в контексті загальної національної політики та у своїй дії та розвитку враховує макси-

мальний ступень особливостей та характеристик даного конкретного регіону, а саме місцеву специфіку туристичного попиту та пропозиції; географічне місцезнаходження регіону; наявний розвиток інфраструктури туристично-рекреаційного комплексу регіону; запланований рівень розвитку туризму в регіонах та ін.. Основною метою регіональної (локальної) туристичної політики є створення конкурентно здатного регіонального туристичного продукту на основі збереження та використання високоатрактивних елементів місцевого природного та історико-культурного надбання, а також збільшення соціально-економічного ефекту від розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в регіоні [7].

Особливістю туристичної політики на мікрорівні, тобто на рівні окремого туристичного підприємства є ефективне використання ринкових умов для максимізації прибутку та збільшення рентабельності туристичної діяльності шляхом постійного підвищення якості туристичного продукту, його диверсифікації, впровадження інновацій у процес його створення та просування.

Для великої кількості країн, туристична індустрія є однією з ключових галузей національної економіки. Сучасний туризм безпосередньо впливає на розвиток економіки через створення нових робочих місць. Робочі місця створюються як безпосередньо у сфері туризму (турагенства, туроператори і т.і.), так і у суміжних з туризмом галузях народного господарства (наприклад, транспорт, готельне господарство, підприємства громадського харчування).

Одним з найбільш привабливих регіонів світу з точки зору туризму є країни Європейського Союзу. Необхідно констатувати, що на країни Європейського Союзу припадає основна частка світового туристичного ринку – близько 52-55% усіх міжнародних туристичних поїздок [8, с. 7] (рис. 1). З кожним роком Європейський континент демонструє позитивну динаміку туристичних потоків до регіону, залишаючись одним з найбільш привабливих для відпочинку з точки зору міжнародних туристів.

Окремі країни ЄС входять до списку 10 країн світу, які є найбільш відвідуваними туристами (рис. 2).

Індустрія туризму країн ЄС являє собою міжгалузевий сектор національних економік, який об'єднує діяльність багатьох контрагентів та туристичних посередників напряму, або опосередковано пов'язаних з наданням туристичних послуг [9, с. 9].

Сьогодні туристична індустрія стала ключовим сектором європейської економіки, створює більше 10% ВВП ЄС (прямо або опосередковано) і використовує 9,7 млн громадян у 1,8 млн підприємствах [10].

Крім цього, туризм стимулює розвиток багатьох регіонів Європейського Союзу. Інфраструктура туризму, яка створюється у цих регіонах якнайкраще сприяє появі нових робочих місць, що відіграє позитивну роль у підвищенні рівня життя населення регіонів. Окрім економічного ефекту, туризм має великий соціальний вплив на життя європейського суспільства. Як соціальне явище, успіх туризму полягає в тому, що його основою є задоволення незмінної потреби людини у пізнанні навколишнього світу. Першочергове, туризм - це люди і їх спілкування між собою. Виходячи з цього, зазначимо, що туризм сприяє налагодженню міжкультурного діалогу між країнами-учасницями ЄС та посилює процес Європейської ідентифікації як єдиного культурно-історичного утворення.

Розуміючи важливу роль, яку відіграє туризм у економічному та соціальному розвитку країн

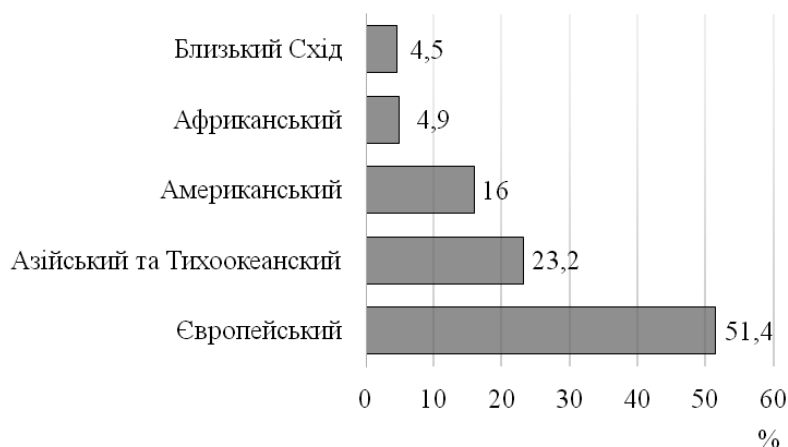


Рис. 1. Регіональний розподіл міжнародних туристичних потоків у глобальному туристичному просторі, 2016 р. (%)  
Складено автором за матеріалами: [14]

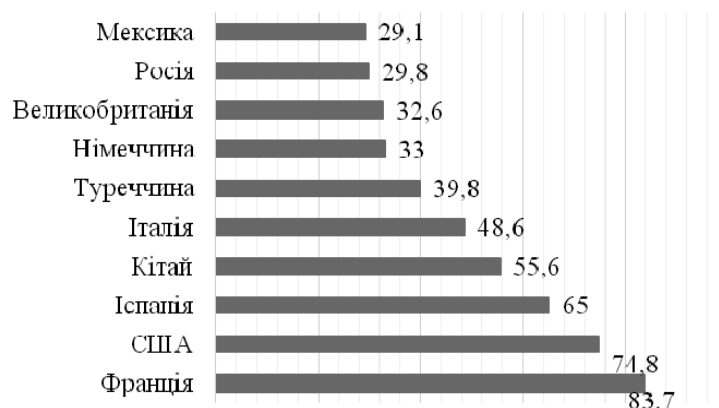


Рис. 2. Перші 10 країн світу за кількістю туристичних прибуттів, млн. осіб  
Складено автором за матеріалами: [14]

Євросоюзу, проаналізуємо вектор розвитку політики ЄС у галузі туризму.

Незважаючи на всю важливість та системоутворюючий характер туристичної індустрії для економіки ЄС, в рамках Європейського Союзу не існує єдиного офіційного інституту, який би окремо займався питаннями розвитку туризму в країнах ЄС.

Цю функцію виконує вищий орган виконавчої влади Європейського Союзу - Європейська комісія. Європейська комісія за допомогою діяльності своїх структурних фондів здійснює діяльність з розвитку туристичної індустрії в країнах ЄС. Структурні фонди Європейського Союзу є найбільшим джерелом інвестування в туристичну індустрію найменш розвинутих європейських регіонів, до яких можна віднести країни Центральної та Східної Європи. До основних структурних фондів Європейського Союзу, які активно впливають на розвиток туризму належать:

- Європейський фонд регіонального розвитку;
- Європейський соціальний фонд;
- Європейський фонд управління сільським господарством;
- Європейська комісія подорожей;
- Європейський інвестиційний банк.

Європейський фонд регіонального розвитку фінансує різноманітні проекти з розвитку інфраструктури, вкладає інвестиції у створення нових робочих місць і реалізацію проектів окремих територій, надає фінансову допомогу малим підприємствам. Його діяльність охоплює такі сфери: транспорт, комунікаційні технології, дослідження та інновації, соціальну інфраструктуру, професійну підготовку, структурне перепрофілювання економіки та сільської місцевості [11, с. 21].

Європейський соціальний фонд відіграє важливу роль в реалізації політики зайнятості населення в сфері туризму. Цей фонд фінансує проекти, які направлені на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів з метою зростання продуктивності праці в цій сфері. У рамках діяльності Європейського соціального фонду здійснюється також стимулювання діяльності малих туристичних підприємств в країнах Європейського Союзу. Усі ці дії мають вельми позитивний вплив на підвищення економічної активності та зайнятості населення [12, с. 39].

Європейський фонд управління сільським господарством фінансує заходи щодо розвитку сільської місцевості та здійснює допомогу населенню, яке працює у натуральному виробництві, у тому числі сприяє розвитку агро- та екотуризму [12, с. 40].

Європейська комісія подорожей є некомерційною організацією, членами якої є 39 національних туристичних організацій країн ЄС. Основна роль Європейської комісії подорожей полягає у розвитку туризму як в окремих регіонах континенту, так і в Європі в цілому.

Базовими законодавчими актами, які регулюють політику туризму в ЄС є [10]:

- резолюція конференції «Майбутнє європейського туризму», прийнята у травні 2002 року в Брюсселі;

- Лісабонська стратегія в галузі розвитку туризму та збільшення зайнятості (лютий 2005 р.);

- заключні положення Конференції щодо стійкого розвитку європейського туризму та оновлення туристичної політики (квітень 2005 р., Брюссель);

- доповідь Групи стійкого розвитку туризму (квітень 2005 р., Брюссель);

- заключні положення Конференції міністрів туризму (Потсдам, травень 2007 р.)

Порядок щодо питань стійкого розвитку та конкурентоспроможності європейського туризму, прийнятий Європейською комісією у жовтні 2007 р. на європейському туристичному форумі в Алгарві, Португалія.

Таким чином, можна констатувати, що Європейський Союз з одного боку активно координує туристичну діяльність, а з іншого - не втручається у національну політику кожної країни-учасниці ЄС та надає останнім повну свободу дій в процесах створення та просування своїх національних туристичних продуктів на міжнародний ринок товарів та послуг.

Туристична політика Європейського Союзу чітко націлена на координацію розвитку туризму країн-учасниць: сформульовано наступні принципи туристичної політики для вирішення проблем забезпечення зростання рівня туризму в цих країнах [9, с. 12]:

- захист туристів та їх вільного пересування, який містить у собі: спрощення поліцейського та митного контролю на державних кордонах; підвищення безпеки туристів та захист їх від несумлінної реклами; гармонізація політики страхування туристів; інформування про їх соціальні права;

- гармонізація правил діяльності в індустрії туризму: гармонізація податкової політики в різних країнах ЄС; взаємне визнання рівня кваліфікації та дипломів професійної підготовки;

- регіональний розвиток туризму з метою його просування у найменш розвинутих регіонах Європейського Союзу, які мають великий туристичний потенціал.

Успіх країн-учасниць ЄС у галузі туризму на міжнародному туристичному ринку пояснюється не тільки успішною туристичною політикою на загальноєвропейському рівні, а й грамотною туристичною політикою країн-учасниць в галузі розвитку та просування національних туристичних продуктів на місцевому рівні. Основною передумовою сталого розвитку туристичної галузі в Європейських країнах є інфраструктура туризму, а наявність туристичних ресурсів хоча і є значним фактором, але його вага не перевищує 10 % [15, с. 191]. ЄС надає різноманітну допомогу, у тому числі і фінансову, у розвиток туристичної інфраструктури країн-учасниць, але, незважаючи на це, туристична політика ЄС побудована на принципі повної самостійності самих

країн-учасниць у питанні вибору вектора розвитку національної індустрії туризму. Багаточисельні програми міжрегіональної кооперації між країнами-учасницями ЄС з різним розвитком туристичної інфраструктури допомагають країнам, які мають менш розвинуту інфраструктуру впроваджувати нові технології для підвищення конкурентоспроможності їх туристичного продукту, що позитивним чином відображається на динаміці кількості туристичних прибуттів до країн ЄС [9, с. 14-15].

Потреба в збалансованій політиці як ЄС в цілому, так і окремих його країн, зумовлена необхідністю керування процесом створення усього комплексу умов, у тому числі сучасну інфраструктуру; економіко-соціальну інституціональну інфраструктуру; умови для формування та накопичення знань, які генерують інновації; ініціювання розвитку та продуктивної взаємодії [16; 17].

Основними цілями та напрямками загальної туристичної політики є:

1. Забезпечення постійного підвищення якості послуг з розміщення туристів, що надаються, шляхом розвитку інфраструктури та рекреаційних засобів як для місцевих громадян, так і для гостей.

2. Підвищення рівня життя населення країн шляхом отримання економічної вигоди від туризму.

3. Забезпечення відповідних орієнтирів для окремих видів розвитку в рамках міських формувань та адекватні пропозиції для розвитку внутрішніх міських територій.

4. Розробка програм розвитку туризму, які посилюють використання культурних, соціальних та економічних особливостей курортних регіонів.

5. Розробка щорічної туристичної політики.

6. Постійний моніторинг та оптимізація задоволення туристів.

Згідно з цілями та напрямками туристичної політики, на нашу думку, основними етапами процесу розробки туристичної політики окремого регіону у рамках ЄС, є:

1. Аналіз вихідного положення, яке дозволяє виявити розуміння ролі туризму в розвитку даної території у місцевих політиків, бізнесменів, мешканців регіону та загальний стан суспільної думки з цього питання, а також оцінити наявний рівень трудового потенціалу, який спроможний реалізувати увесь комплекс туристичної політики; оцінити наявність і достатність матеріально-технічної бази, місцевих пам'яток, природно-кліматичних ресурсів та рівень їх використання; проаналізувати наявний економічний клімат та наслідки впливу туризму на економіку регіону.

2. Прогнозування трендів. На цьому етапі необхідно виділити та проаналізувати тільки ті зміни економіки та очікування суб'єктів діяльності, які безпосередньо залежать від туризму. В туристичному плануванні прогнозування визначається необхідністю передбачати можливі зміни попиту в даному регіоні. З цією метою корисно використовувати

у комплексі як кількісні, так і якісні методи, при цьому використовувати не тільки методи аналізу тренду, а й методи множинної регресії.

3. Постановка цілей та завдань. Одним з основних критеріїв та мотивацій в розробці планів туристичного розвитку регіону служить рівень життя населення регіону.

Третій етап, хоча і не завжди пов'язаний безпосередньо з туризмом, однак створює необхідні умови для привабливості даного регіону.

4. Розробка та аналіз альтернативних планів для досягнення поставлених цілей та вибір найкращих (з точки зору різних експертів) альтернатив.

5. Розробка стратегії досягнення цілей. Цей етап включає цілий ряд специфічних питань узгодження усіх процесів, які виникають на шляху реалізації заходів щодо досягнення встановлених цілей. На цьому етапі здійснюється деталізація стратегії, яка дозволяє реально оцінити можливість досягнення поставленої мети саме розробленим шляхом. При цьому велике значення має часове узгодження термінів реалізації кожного визначеного заходу.

6. Реалізація розробленого туристичного плану, постійний моніторинг здійснення кожного етапу, і у випадку необхідності, його коригування.

Таким чином, на основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що на формування туристичної політики країн ЄС впливають сучасні глобалізаційні виклики, а туристична сфера зазнає суттєвих трансформацій під дією процесів глобалізації. Ці трансформації разом із загальними для світової економіки рисами (виробництво та споживання туристичних послуг, управління, розповсюдження інформації та технології, функціонування ринків здійснюються у глобальному масштабі; посилюються та ускладнюються взаємозв'язки та взаємозалежність підприємств туристичної індустрії країн світу; збільшується обсяг та різноманітність транскордонного руху товарів та послуг галузі; широке розповсюдження нових інформаційних технологій) мають свої специфічні особливості. Під дією глобальних тенденцій компанії туристичної індустрії все більше орієнтуються на міжнародні стандарти діяльності; створюються нові організаційні форми надання туристичних послуг у вигляді транснаціональних корпорацій (ТНК) та міжнародних мережевих об'єднань; формуються міжнародні системи інформації та комунікацій. Показниками глобалізації туристичної індустрії є її зростаюча інтернаціоналізація, яка проявляється у поглибленні міжнародного розподілу праці, розвитку та інтенсифікації економічного співробітництва.

Усі ці сучасні тенденції повинні враховуватися при формуванні загальної туристичної політики Європейського Союзу, яка представляє собою відкриту систему та є елементом світогосподарської мегасистеми, що тісно взаємодіє зі світовими інститутами в галузі туризму.

## Література:

1. Горбылева З. М. Экономика предприятий туризма : учебно – практич. пособие / З. М. Горбылева. – Минск : БГЭУ, 2011. – 295 с.
2. Герасименко В. Г. Основы туристического бизнеса / В. Г. Герасименко. – Одесса : Черноморье, 1997. – 160 с.
3. Балабанов И. Т. Экономика туризма / И. Т. Балабанов, А. И. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 176 с.
4. География мирового хозяйства : Учебное пособие / А. П. Голиков, Ю. П. Грицак, Н. А. Казакова, В. И. Сидоров: Под ред. А. П. Голикова. – К. : Центр учебной литературы, 2008. – 212 с.
5. Вишневська О. О. Феномен туризму у сучасному соціокультурному просторі : монографія / О. О. Вишневська. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – 296 с.
6. Любицева О. О. Рынок туристических услуг (геопросторовые аспекты) / О. О. Любицева. – К. : Альтерпрес, 2002. – 436 с.
7. Решетников Д. Приоритетные направления туристической политики по оптимизации факторов конкурентоспособности туристского комплекса Беларуси. [Электронный ресурс]: – Режим доступа : [evolution.info/content/view/619/54](http://evolution.info/content/view/619/54). Загл. с экрана.
8. UNWTO Tourism Highlights, 2016 Edition [Electronic recourse] – Way of access : [mkt.unwto.org/.../unwto-tourism-highlights-20](http://mkt.unwto.org/.../unwto-tourism-highlights-20). Загл. з екрану.
9. Волков С.К. Единая политика Европейского Союза в области туризма/ С. К. Волков, Е. Г. Попкова // Экономическая теория и мировая экономика. – 2010. – №9. – С. 8–14.
10. Policy context – CHARTS project focuses on the role [Electronic recourse] – Way of access : [www.charts-interreg4c.eu/project/policy-context/](http://www.charts-interreg4c.eu/project/policy-context/).
11. Opinion of the European Economic and Social Committee on Tourism Policy in the Enlargen EU (2016C 255/02) // Official Journal of European Union. – 2016. – V.4 – p. 21.
12. Гайдукевич Л. Туристская политика в расширенном Европейском Союзе [Текст] / Л. Гайдукевич // Журнал международного права и международных отношений. – 2008. – № 4. – С. 38–41.
13. Туристична політика країн Європейського Союзу [Електронний ресурс]: – Режим доступу : <http://mytrevel.org.ua/strany/turisticheskaya-politikastran-evropejskogo-soyuza.html>.
14. Travel & Tourism Competitiveness Report 2016 [Electronic recourse] – Way of access : <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2016/downloads>.
15. Ханова О. В. Багатомірна оцінка впливу чинників конкурентоспроможності туризму (на прикладі країн Європейського регіону) / О. В. Ханова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». – 2014. – № 1086, випуск 2. – С. 188–191.
16. Особливості формування та реалізації туристичної політики держави : міжнародний, національний, регіональний досвід : монографія / кол. авт., за ред. А. Ю. Парфіненка, В. І. Сідорова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 280 с.
17. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації : монографія / за заг. ред. А. П. Голиков, О. А. Довгаль. – Харків, 2015. – 316 с.